

Prostory domácího pěstování a sdílení potravin: noví samozásobitelé v České republice a Rakousku

Petr Daněk, *Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta MU*
Petr Jehlička, *Etnologický ústav AV ČR a Geografický ústav
Přírodovědecké fakulty MU*

Regionální geografická konference ČGS,
Plzeň, 8.-10. 9. 2020

Cíl

- Cíl výzkumu: hledání možných alternativ organizace společnosti a ekonomiky
- Geografie domestikovala moderní představu (kapitalistické) ekonomiky jako jediného nebo dominantního garanta zajištění materiálních lidských potřeb
- Tato představa je dnes neudržitelná
 - v důsledku rizik, které modernizace vyvolala
 - v důsledku prohlubování sociálních nerovností (a konfliktů)
 - v důsledku omezených zdrojů

Cíl

- Je nutné hledat „alternativy“
- Cílem není nahradit neoliberační kapitalismus jinou monokulturou
- Spíše postupné (ale rychlé) vymístění (dekonstrukce) neoliberačního kapitalismu z místa dominantního ekonomického a sociálního systému
- V tomto příspěvku: pozornost vztahu mezi neoliberační ekonomikou a jejím okolím na příkladu prostorů jídla

Politická ekologie prostorů jídla

- Jídlo: - kombinace materiálního a symbolického
 - kombinace přírodního a sociálního
- Výroba a spotřeba potravin je oblastí, které je věnována velká pozornost, a která je předmětem výrazných regulací
 - normy kvality potravin
 - regulace trhů (např. CAP)
 - welfare zvířat aj.
- Je to politická aréna
 - Oblast soupeření a konfliktů

Dva typy prostorů jídla (Murdoch)

- I Prostor industrializované výroby standardizovaných potravin
 - prostor kapitalistické výroby a spotřeby potravin
 - utváří se a proměňuje na základě ekonomické efektivity
 - předmět technologických a manažerských inovací
 - globální
- II Různorodé lokální prostory jídla
 - tržní i netržní (různorodá motivace)
 - zakořeněné v místních přírodních podmínkách a kultuře
 - vychází z tradičních praktik
- Oba typy prostorů mají svoji geografii
 - topografický vs. topologický prostor (Harvey, Soja...)

Prostor I industrializovaná výroba potravin

- Vysoce standardizovaný systém, přísně kontrolovaný, vytváří stejné (uniformní) produkty
 - v oblasti produkce, distribuce i spotřeby
- Síť propojující různé přírodní produkty, zemědělce, zvířata, regulační úřady, maloobchodní řetězce atd.
 - vytváří globální potravinovou síť
 - propojuje místa do globální sítě standardizovaných vztahů a produktů
 - Výzkumná centra typickými „centry kalkulace“ (ANT)
 - Bayer (Monsanto), Agrofert...

Prostor II Různorodé lokální prostory

- Objevuje hodnotu různorodých místních potravin
 - důraz na různé přírodní podmínky, tradiční recepty, místní kulturu
 - opozice proti standardizaci
- Vytváří jiné typy prostoru
 - ne globální síť (s dominantním centrem kalkulace)
 - ale různorodost prostorových forem
- Lokální potravinová síť posiluje místní kulturu i ekosystém
 - podporuje autonomii aktérů v rámci sítě
 - i autonomii jednotlivých sítí

Dva typy praktik vůči spotřebitelům/konzumentům

- A. Odvádění pozornosti (*distraction*)
 - typické pro standardizované prostory jídla
- Pozornost spotřebitelů odváděna od samotného jídla k jiným zkušenostem/prožitkům
 - cena
 - rychlost přípravy/obsluhy
 - kvalita prostředí, ve kterém je jídlo nakupováno nebo konzumováno

Dva typy praktik vůči spotřebitelům/konzumentům

- B. Zapojení (*engagement*)
 - typické pro různorodé lokální prostory jídla
- Spojení se samotným jídlem a jeho kvalitou
- Propojení s prostorovostí produkce
- Kultivace „chuti“
 - fyzické schopnosti ocenit různé aspekty kvality jídla
 - tělesný i kulturní prožitek (vědomí ekologických vztahů, ve kterých jídlo vzniká)
- Propojeno se znalostí kultury a prostředí, ze kterého jídlo vychází (i způsobu výroby aj.)
 - a zájmem o tuto znalost

Hodnoty v prostorech jídla

- Všichni se pohybujeme v obou typech prostorů jídla
 - ale v různém poměru
- Prostor/sít' utváří také subjektivitu aktérů
 - performativita
- Prostor I: dominují (tržní) hodnoty efektivity, racionality, uznání centrální kontroly, moci, prožitku spotřeby
- Prostor II: převažují hodnoty lokální kultury, kvality jídla, prostorových a ekologických souvislostí, znalosti výrobních postupů, zodpovědnosti

Výzkumná otázka

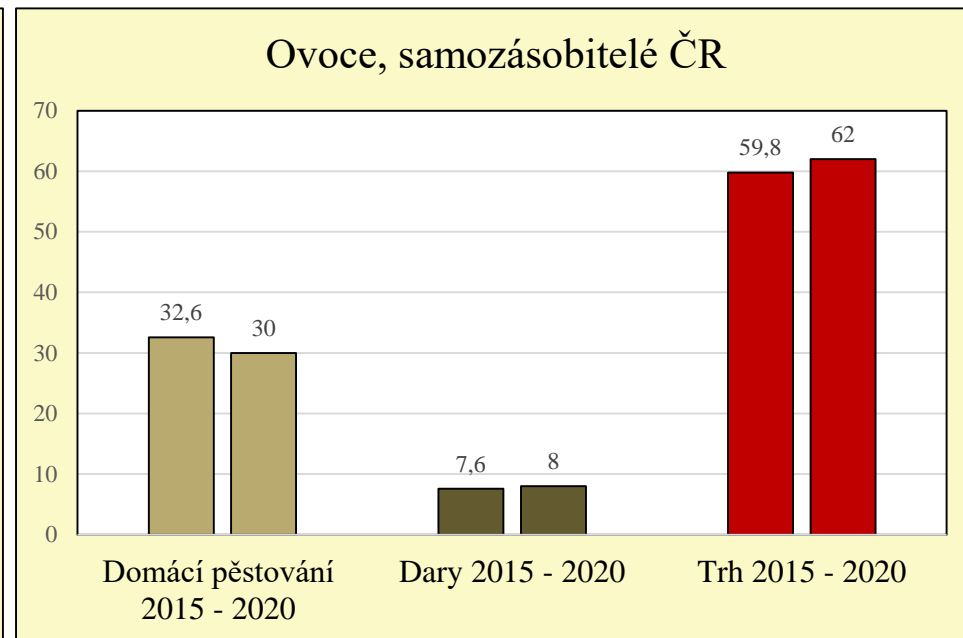
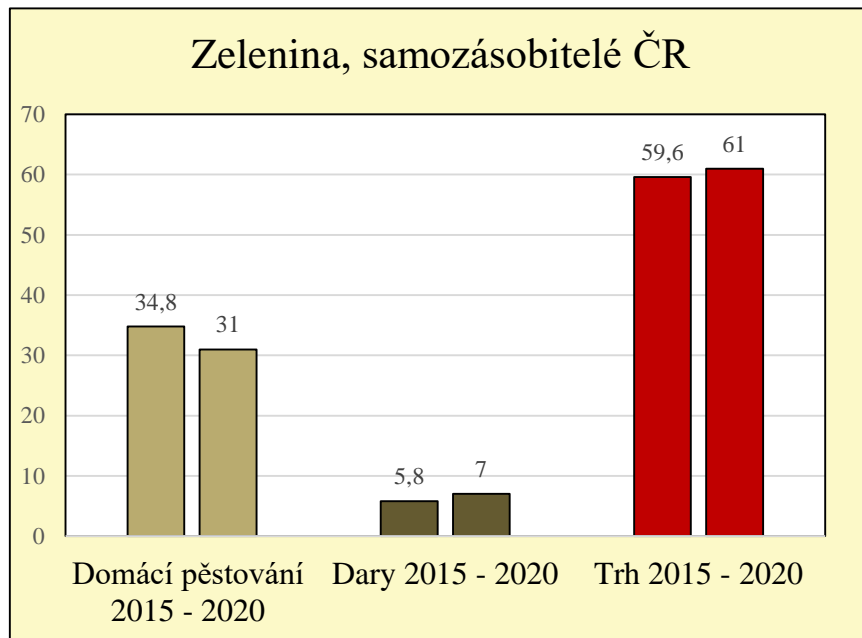
- 1. Jaký je vzájemný poměr obou typů prostoru při zásobování potravinami?
 - Jaká část spotřeby potravin v ČR pochází z globální tržní sítě a jaká z lokálních prostorů jídla?
- 2. Má typ prostoru vliv na subjektivitu jeho aktérů?
 - Mají hodnoty, obsažené ve fungování sítě, vliv na chování a hodnoty aktérů?
 - Empiricky: z hlediska jakých vlastností se liší lidé, pohybující se více v industrializovaných prostorech jídla, od těch, kteří se pohybují více v lokálních prostorech?

Zdroje dat

- Reprezentativní sociologický průzkum mezi lidmi, kteří pěstují nějaké potraviny („zahrádkáři“)
 - Vyloučení lidé, pro které je pěstování potravin hlavním zdrojem obživy
- Metoda dotazování: CAWI
- Stejně otázky a stejná metoda dotazování v ČR i Rakousku
 - ČR: N=1037
 - Rakousko: N=821
- Průzkum provedla agentura Focus
 - v březnu až květnu 2020

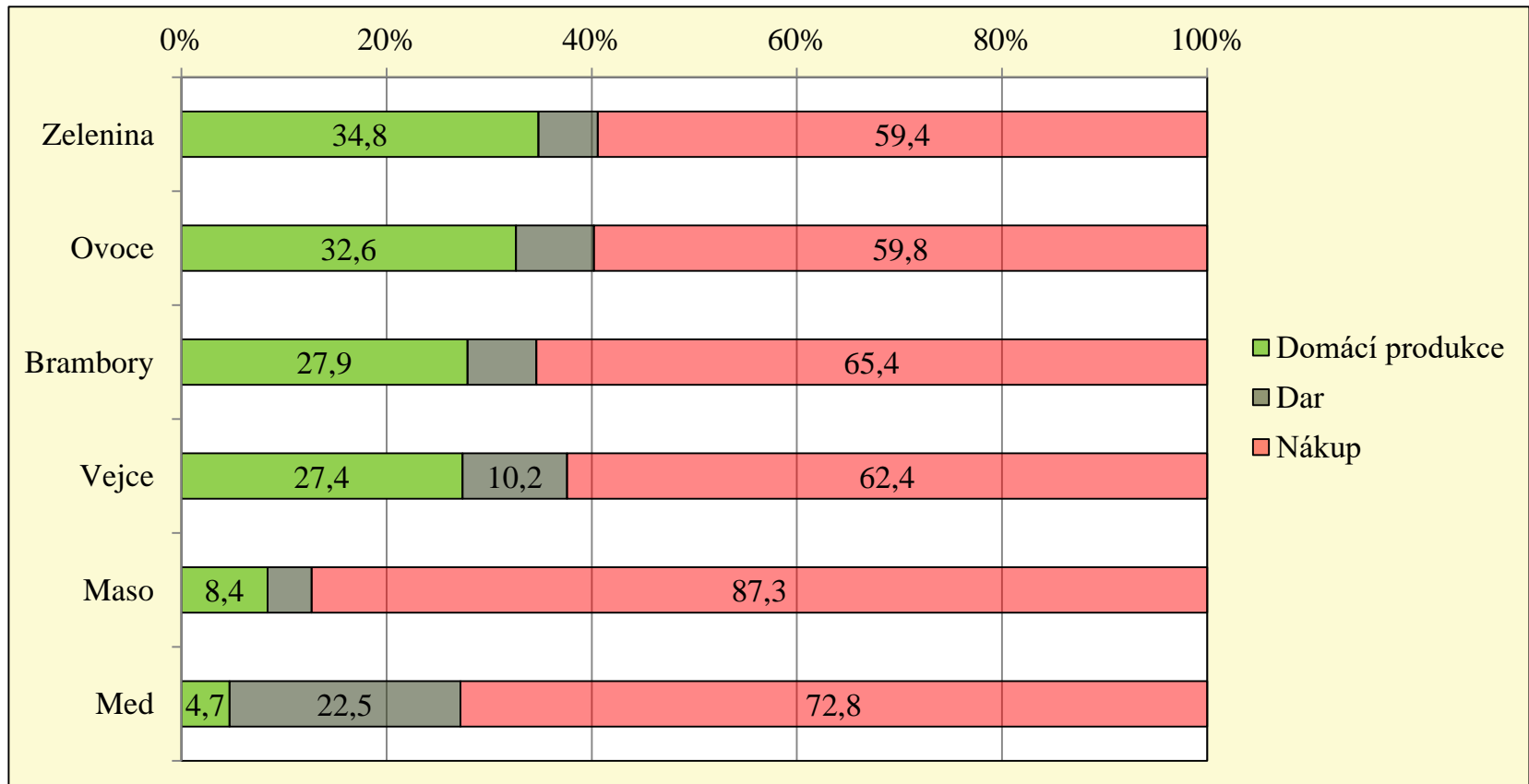
Rozsah prostorů jídla

- Lokální prostory jídla: samozásobitelství a sdílení
- Participace v prostorech jídla (bez sdílení)
 - 2015: 39,8 % domácností ČR (N=2058)
 - 2020: 41,5 % domácností ČR (N=1047)

Rozsah prostorů jídla

- Podíl domácí produkce a trhu na celkové spotřebě domácností (2015)
 - struktura spotřeby souboru domácností, které něco produkují, N = 782)

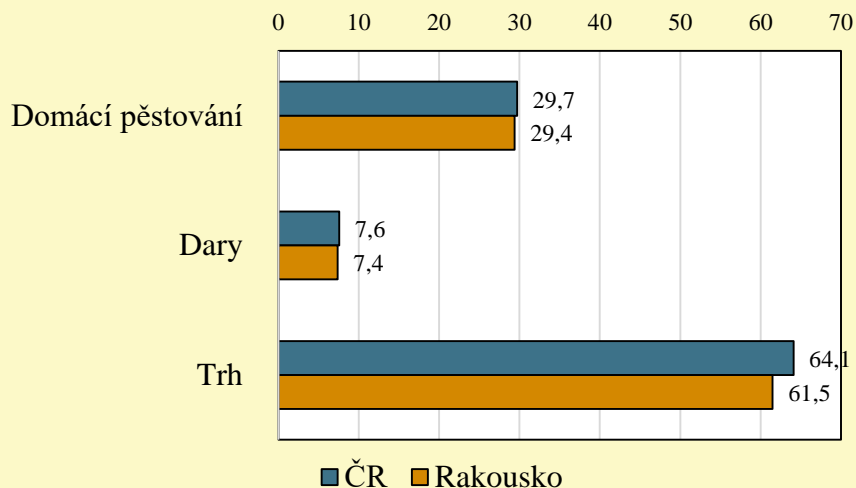

- Samozásobitelství a dary pokrývají také 55 % spotřeby květin

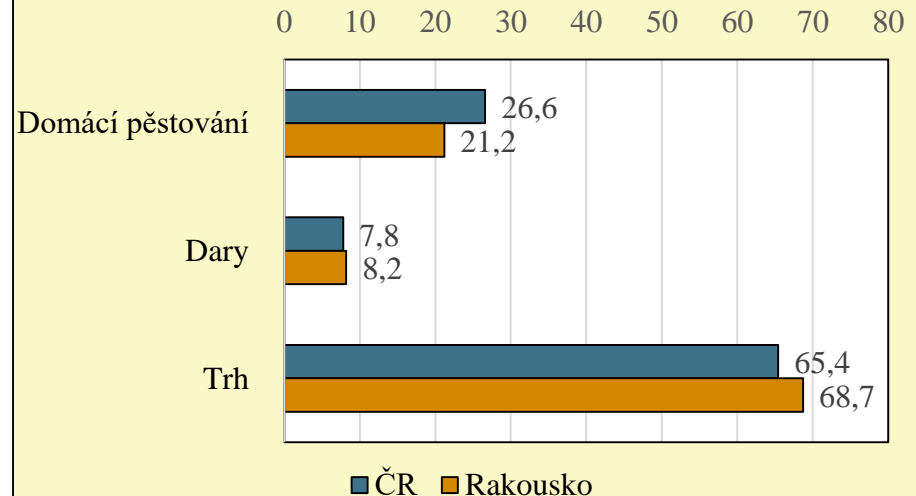
Rozsah prostorů jídla

- V případě ovoce a zeleniny pokrývá „tržní prostor“ asi 2/3 „obratu“, a 1/3 lokální prostory jídla
 - po přepočtu na celou populaci pokrývá samozásobitelství (pěstování + dary) asi 17 % spotřeby
- Dlouhodobě poměrně stabilní
- Malý rozdíl mezi Rakouskem a ČR

Zelenina, "zahrádkáři" 2020

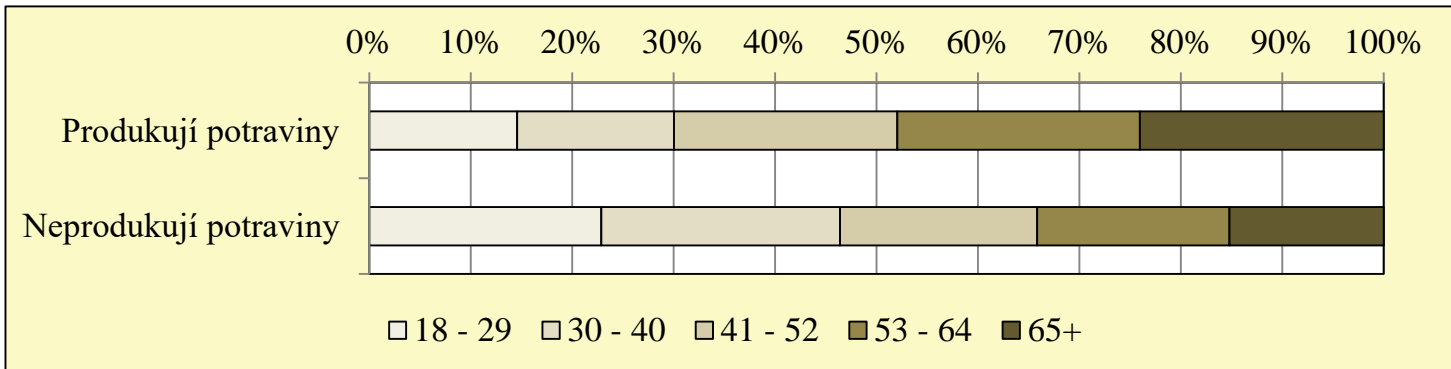

Ovoce, "zahrádkáři" 2020

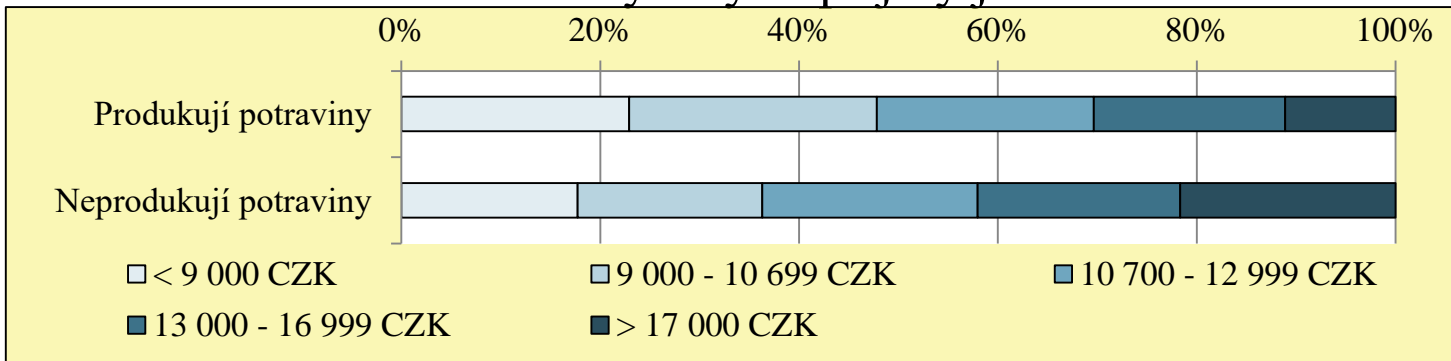

Subjektivita v prostorech jídla I: kdo „zahrádkaří“?

- Co je typické pro domácnosti, které produkují potraviny?(2015)
- Tyto domácnosti jsou spíše starší
 - domácí potraviny častěji produkují starší lidé

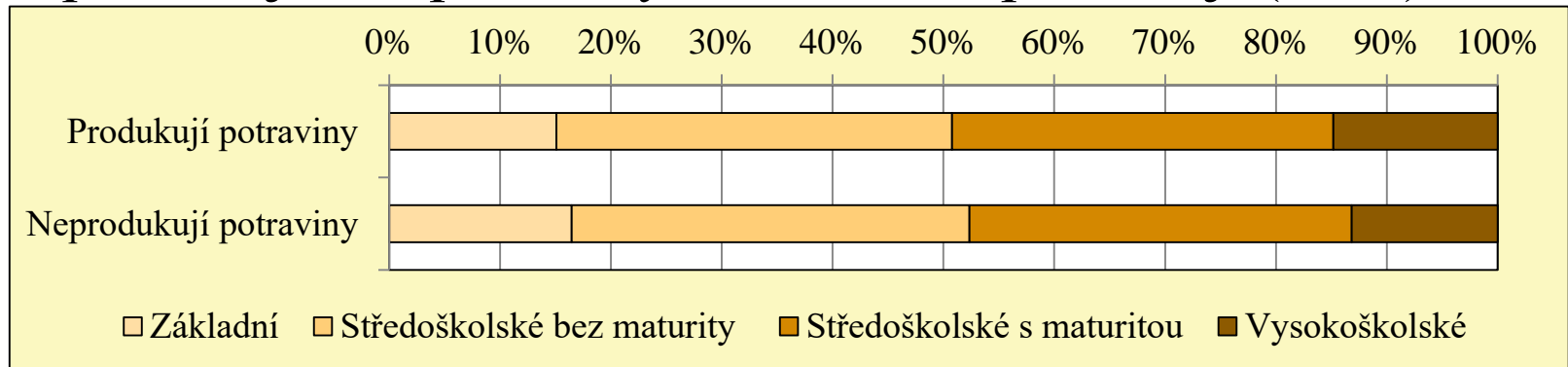

- Mají poněkud nižší příjmy
 - mezi domácnostmi s vysokými příjmy je méně zahrádkářů

Kdo „zahrádkaří“?

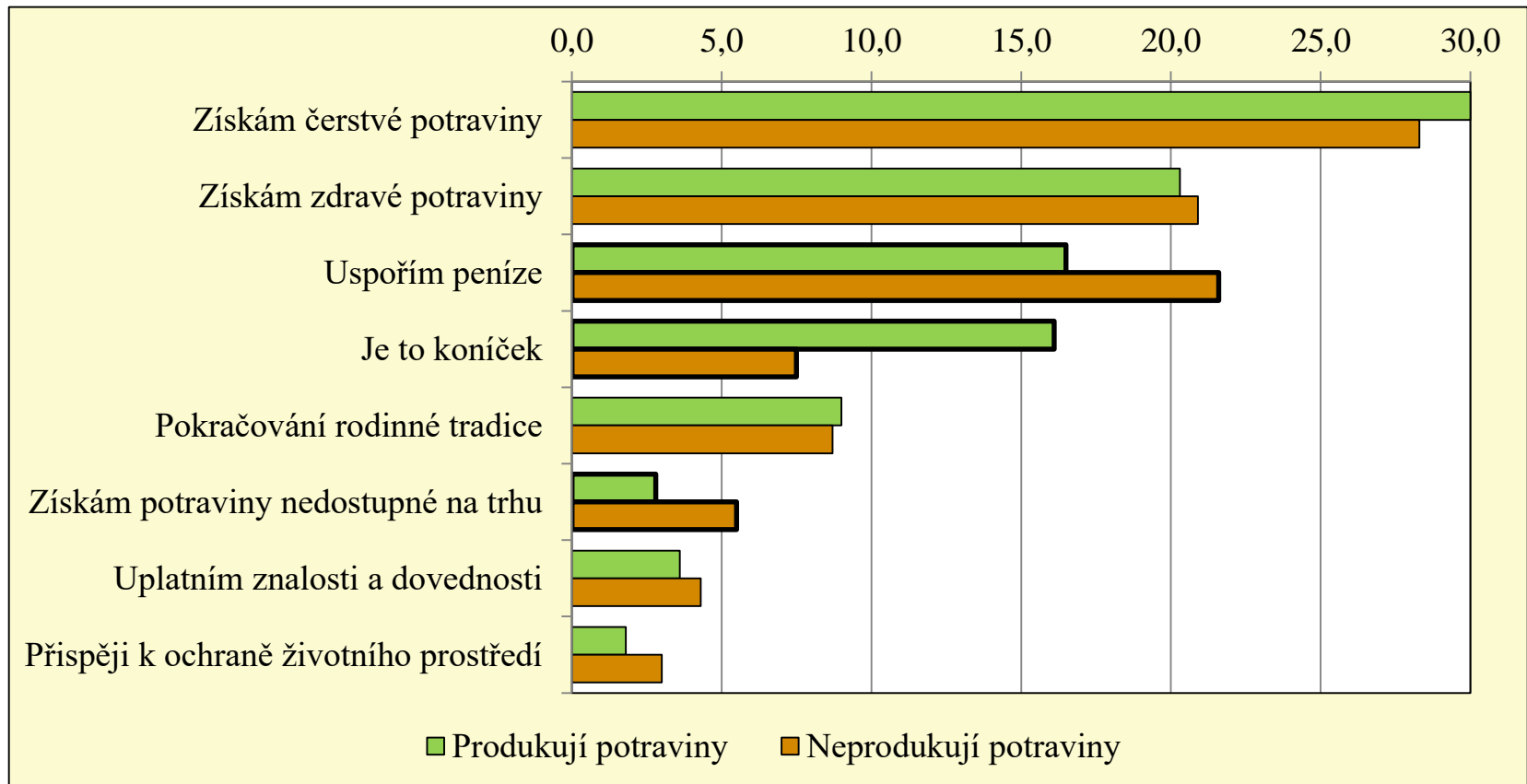
- V úrovni dosaženého vzdělání není rozdíl mezi domácnostmi produkujícími potraviny a těmi, co neprodukují (2015)

- Pěstování potravin poněkud častější v domácnostech s dětmi
- „Zahrádkaří“ mají rozsáhlejší síť sociálních kontaktů
- Celkově jsou však obě skupiny (pěstující a nepěstující potraviny) velmi podobné
 - z hlediska sociálních struktury
 - i hodnot

Domácí produkce: motivace

- *Z následujícího seznamu důvodů, které lidé mohou mít pro produkci vlastních potravin, vyberte pro Vás nejdůležitější*

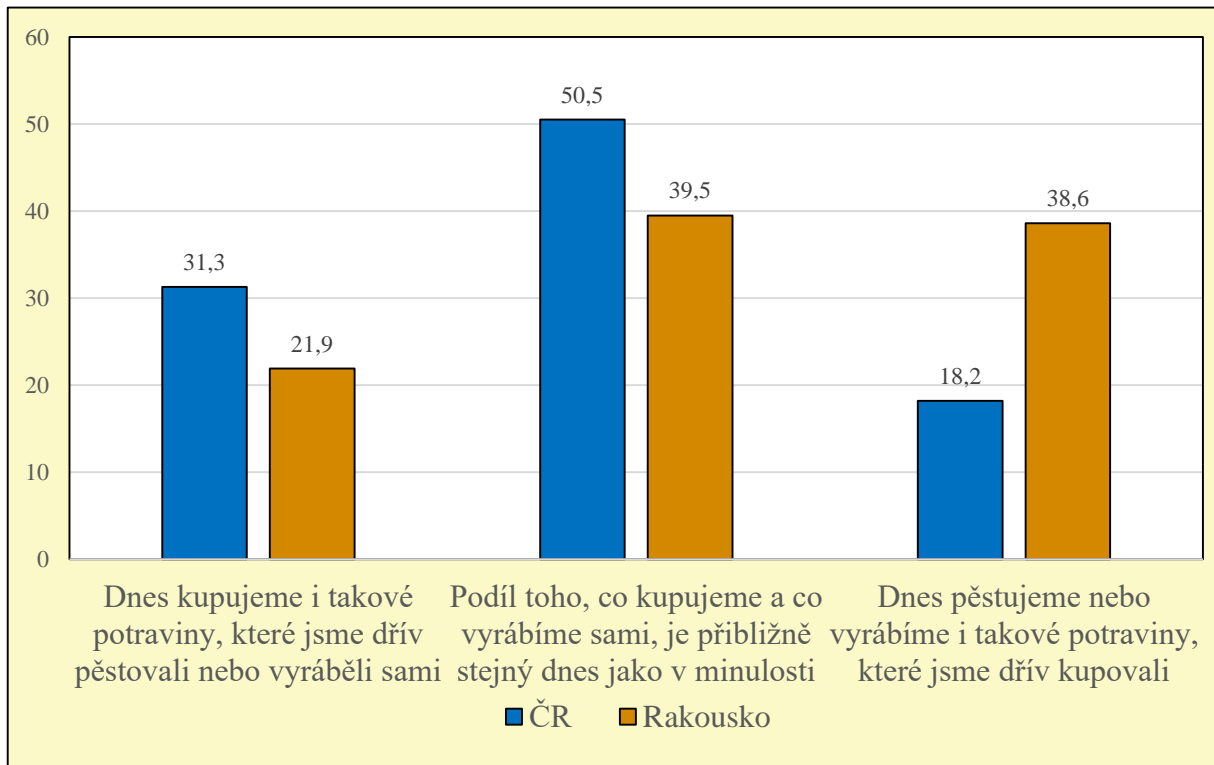

- Hlavním motivem je získání čerstvých a zdravých potravin

Subjektivita v prostorech jídla

II: „noví“ samozásobitelé

- *Porovnejte zásobování Vaší domácnosti v současnosti a v době před 10 lety*
- Jen respondenti ve věku 25+ let, kteří něco pěstují; bez odpovědí „nevím, nedokážu posoudit“ (N=1 125)

- ČR: více pohyb z prostorů jídla do tržního prostoru
- Rakousko: opačný trend
- Proč?

Subjektivita v prostorech jídla

II: „noví“ samozásobitelé

- Co je typické pro „nové zahrádkáře“?
- Jsou spíše mladí
 - 46 % v ČR a 47 % v AT je ve věku 25 – 44 let
- Z hlediska vzdělání a příjmu se neliší od těch, kdo směřují k trhu
- Žijí nejčastěji na venkově a ve městech s 100 000+ obyvateli
 - Méně často ve městech s 5 až 99 tis. obyvateli (v ČR i AT)
- Nejčastější motivací jsou zdravé potraviny (ČR i AT)
 - Zatímco pro ty, kdo směřují trhu, jsou to čerstvé potraviny
- Z hlediska hodnotových postojů není mezi oběma skupinami významný rozdíl
 - ale pro nové zahrádkáře jsou méně významné hodnoty „společenský vliv“ a „moc“

Lokální prostory jídla: shrnutí

- Důraz na kvalitu jídla, kulturu a prostředí, ve kterém vzniká
 - prostřednictvím kultivace chuti
 - ta spojena s ekosystémem a místní kulturou
 - propojení poznání a prožitku
- Obrana proti standardizaci a industrializaci
 - otvírání příležitostí pro volbu (existují alternativy!)
- Vytváří nové typy vztahů mezi aktéry v síti potravin
 - Propojují konzumenty s přírodou a kulturou
 - Konzumenti jedním z řady aktérů sítě
 - Poskytuje komunitám možnost ovlivnit síť („agency“)
 - Snižuje rizika spojená s industriální produkcí (BSE...)

Lokální prostory jídla: shrnutí

- Globální síť vytvářející topografický prostor industriální produkce potravin zajišťuje většinu spotřeby
 - Tržní produkce potravin je dominantní
 - Ale význam různorodých prostorů jídla je větší než odpovídá podílu na spotřebě zeleniny v českých domácnostech
 - Důraz na chuť a znalost podmínek produkce vede k transformaci prostorů jídla (více v AT než v ČR)
 - Paralelně vytváří příležitosti i pro transformaci ekonomických prostorů obecně.

Děkujeme za pozornost!

Petr Daněk, *Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta MU*
Petr Jehlička, *Etnologický ústav AV ČR*

Změna rozsahu domácí produkce 2005 - 2015

